

ması, Nâdir Şah'ın Delhi'yi zaptı gibi önemli olaylar yanında bu ülkelerin içti-maî ve iktisadî durumları hakkında geniş bilgi bulunmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser (Storey, 1/2, s. 847), ilk olarak F. C. Belfour tarafından *Târîh-i Ahvâl be-Tezkire-i Hâl-i Mevlânâ-yı Şeyh Muhammed 'Alî Hazîn ki Hod Nevişte* adıyla yayımlanmış (London 1831), bunu Benâres (1851), Leknev (1293), Kanpûr (1893), Delhi (1319/1902) ve Tahran (1324 hş./1945) baskıları takip etmiştir. *Tezkire-i Ahvâl* F. C. Belfour (*The Life of Sheikh Mohammed Ali Hazin*, London 1830) ve M. C. Master (*The Translation of the Tarih-i Ahal of Mowlana Muhammed Seyh Ali Hazin*, Bombay 1911) tarafından İngilizce'ye çevrilmiştir. 2. *Külliyât-ı Hazîn* (Leknev, ts.; Kanpûr 1893). Bu eser *Tezkire-i Ahvâl*'de adları geçen yirmi eserinin büyük bir kısmını ihtiva etmektedir. 3. *Tezkiretü'l-mu'âşırîn*. 1165'te (1752) kaleme alınan eserin birinci bölümünde şiir yazan âlimlerin, ikinci bölümünde şairliği meslek edinmiş olan çağdaş şairlerin biyografileri yer almaktadır. Eser *Külliyât-ı Hazîn* içinde basılmıştır. 4. *Dîvân. Hazîn, Tezkire-i Ahvâl*'de dört divan yazdığını söylerse de bunlardan sadece dördüncüsü günümüze ulaşmıştır. 1155 (1742) yılında tamamlanan divan külliyat içinde yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ferheng-i Fârsî, V, 458; G. de Tarsy, *Mémoire sur les particularités de la religion musulmane dans l'Inde*, Paris 1869, s. 104-106; Rypka, *HIL*, s. 451; Hidâyet, *Riyâzü'l-Şarîfîn*, s. 69; a.mlf., *Mecma'u'l-fuşâhâ*, Tahran 1295, II, 94; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, II, 715-716; Browne, *LHP*, IV, 115, 277-281; Storey, *Persian Literature*, 1/2, s. 840-849; Sarfaraz Khan Khatak, *Shaikh Muhammad Ali Hazin*, Lahor 1944; Bindereben Dâs Hôşgû, *Sefîne-i Hôşgû* (nşr. Şah Muhammed Atâurrahman), Patna 1959, s. 291-293; Ahmed-i Gülçîn-i Meânî, *Târîh-i Tezkirehâ-yı Fârsî*, Tahran 1347 hş., I, 349-359; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşâni'î-Ş-Ş'a*, Beyrut, ts., III, 229; VIII, 162; IX, 235; X, 133; XVI, 104, 106, 171, 176, 218, 270, 277, 346; XVII, 149; Hâce Abdürreşîd, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Pencâb*, Lahor 1981, s. 118-125; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, II, 41-42; Bahâr, *Sebkîşînâst*, Tahran 1370 hş., III, 304-305; Mehdî Bâmdâd, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i İrân*, Tahran 1371 hş., III, 429; Ahmed Temîm-i Dârî, *'İrfân u Edeb der 'Asr-ı Şafevî*, Tahran 1373 hş., II, 633-654; Ma'sûme Sâlik, *Kitâbşînâst-yi Hazîn-i Lâhîcî*, Kum 1374 hş.; Abbas İkbâl, "Yâddâştâh", *Mecelle-i Dâniş-kede-i Edebîyyât*, VIII/4, Tahran 1340, s. 37-39; M. Hidayet Hosayn, "Hazîn", *ÂA*, V/1, s. 413; a.mlf. - [H. Massé], "Hazîn", *EP* (İng.), III, 338; DMF, I, 843.

ALİYEV SALİH MUHAMMEDOĞLU

HAZİNE

(خزينة)

Osmanlılar'da devlete ait nakit, kıymetli eşya ve bunlarla ilgili evrakın saklanıp korunduğu yer.

Sözlükte "bir şeyi saklamak, biriktirmek" anlamına gelen *hazn* kökünden mekân ismi olan *hizâne* kelimesi Türkçe'ye *hazîne* şeklinde geçmiş ve XIII. yüzyıldan itibaren *hazne* biçiminde de kullanılmıştır. Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Selçuklular'da da para, hil'at, vesika, silâh, kıymetli eğer takımları ve mücevheratın saklandığı yer olarak *hazine* kelimesine sıkça rastlanır. İbn Bîbî, asıl devlet hazinesine "hazîne-i âmire" dendiğini belirttiği gibi tahsil edilen paraların, savaşta ele geçirilen ganimet mallarının, bunlarla ilgili kayıtları ihtiva eden defterlerle muahede metinlerinin burada bulunduğunu yazar; ayrıca "hizâne-i hâs" denilen hükümdara ait bir iç hazinenin varlığından da söz eder (Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 124). Osmanlı malî bürokrasisine geniş ölçüde örnek teşkil eden İlhanlılar'da ise vezirin yetki alanı içinde "hizâne-i büzürg" adlı devlet hazinesinden bahsedilmektedir. Memlûkler'de de "hazînedâr-ı sâni, hazînedar, nâzır-ül-hizâne" gibi görevlere rastlanmaktadır. Osmanlılar'da *hazine* tabirinin geniş anlamıyla ve yaygın olarak kullanılışı XV. yüzyıldan itibaren başlar. Bu dönemlerde kelimeye, doğrudan doğruya devlete veya şahıslara ait paraların, ziynet eşyalarının saklandığı yer (mîrî *hazine*) anlamında kaynaklarda rastlanmaktadır (ayrıca bk. BEYTÜLMÂL).

Osmanlı devlet teşkilâtında daha kuruluş yıllarında kıymetli nakit ve malların korunduğu bir hazinenin var olduğu sanılmaktadır. Osmanlılar'da XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Enderun (Hazîne-i Hâssa, iç *hazine*) ve Bîrun (maliye hazinesi, devlet hazinesi, dış *hazine*) adlarında iki hazinenin varlığına rastlanmakta, ancak bu ayırımın hangi dönemde kesin olarak şekillendiği bilinmemektedir. Fâtihten Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesinde, baş defterdarın bütün devlet mallarının nâzırî durumunda olduğundan söz edilmesi, yine burada "ceyb harçlığı" tabirine rastlanması bu ayırımın yavaş yavaş meydana gelmekte olduğuna işaret etmektedir. Fâtihten Sultan Mehmed dönemine ait 1478 tarihli bir mevâcib defterinde, Enderun hizmetlileri arasın-

da "Bölük-i Hazîne" başlığı altında üç görevlinin adının yer alması da (Ahmed Re-fik, IX/49 [1337], s. 5) bu ayırımın varlığına delil olarak gösterilebilir. Bununla birlikte sarayın harem kısmında bulunan Enderun Hazinesi'nin bir çeşit ihtiyat hazinesi olarak kullanıldığından, yani yedek *hazine* durumunda olduğundan yola çıkan bazı araştırmacılar, bu dönemi genel görünüş itibarıyla tek hazineli devir olarak kabul ederler.

Enderun Hazinesi veya iç *hazine* Has Oda, bodrum, çilhâne, raht (Has Ahur), hil'at ve ceyb-i hümâyün hazinelerinden oluşmaktaydı. Burası XVII. yüzyılın ortalarında yaklaşık 110 görevli tarafından idare edilirdi. Bunların başında *hazinedarbaşı* ve yardımcısı *hazinedar kethüdâsı* vardı. 1185'te (1772) görevli sayısı 157'ye çıkmıştı. XVIII. yüzyılın sonunda *hazine*, *hazinedar kethüdâsı* tarafından yönetilmekte ve yardımcılığını ise *hazine başkâtibi* yapmaktaydı. Bu dönemde *hazinenin* mührü *kethüdâda* ve anahtarı *kâtip*te bulunurdu. *Hazineden* para almak gerektiğinde sultanın izni alınır ve görevlilerin huzurunda *hazine* açılır, işlem hemen kaydedilerek daha sonra esas deftere geçirilirdi. *Hazinede* çalışan görevliler sıkı denetime tâbi tutulurlar ve üzerleri arandıktan sonra çıkabilirlerdi. *Hazinenin* kontrolü *hazinedar kethüdâsı* ve *hazine ağalarının* yapılırdı ve *hazine* kayıtları *kâtipler* tarafından gerçekleştirilirdi. Yeni padişah tahta çıktığında *hazineye* giderek bizzat teftişte bulunurdu. Bu teftiş saray görevlilerinin de katıldığı önemli bir törendi. Padişah *hazineye* girmeden önce *hazine başkâtibi* *hazine* bilgilerinin kayıtlı olduğu defteri sultana takdim ederdi (Çelebizâde Âsım, s. 19; Atâ Bey, I, 254-256).

XV ve XVI. yüzyıllarda *Hazîne-i Âmire*'yi (Hizâne-i Âmire) ifade eden dış *hazine* yani Bîrun Hazinesi, yine bir *hazinedarbaşı* ve *hazine kâtiplerinden* oluşmaktaydı. Bunlar doğrudan doğruya defterdara bağlıydılar. II. Bayezid dönemine ait kayıtlara göre "serhâzin" de denen *hazinedarbaşı* defterdara karşı sorumluydu ve gerekli harcamalar, hatta in'âm, tasadduk gibi *hazineden* çıkan hediyeler onun eliyle dağıtılırdı. 909 (1503) tarihli kayıtlarda "Cemâat-i Hademe-i Hazîne-i Bîrunî", "Cemâat-i Kâtibân-ı Hizâne-i Âmire" başlıkları altında görevliler yer almaktaydı. "Hazine Kâtipleri" başlığı altında, daha sonra mukâtaacı olarak kaydedilecek olan *hazine kâtibi* Hamîd Bey ve birçoğu

defterdarlığa bağlı mukâtaacı, muhasebeci, mukabeleci, rûznâmçeci gibi on bir maliye kâtibiyle bunların yirmi şâkirdinin adları geçmektedir. Daha sonraki bir kayıta da bunlar hazine ve divan kâtipleri şeklinde yazılmıştır (Barkan, *Belgeler*, IX/13, s. 307-308, 333, 344, 351-352). Yine II. Bayezid dönemine ait olan ve 900 (1494) yılından biraz sonra tutulduğu sanılan bir "müshâherehâran" defterinde bir hazinedarbaşı, dokuz hazinedar, yirmi Hazîne-i Âmire kâtibi ve bunların yardımcıları kaydedilmiştir (a.m.lf., *İFM*, XV, 309). Bu sonuçları hiç şüphesiz maliye kâtiplerini göstermekte ve 909 (1503) yılındaki bilgiler çerçevesinde bürokratik organizasyonun gelişmesini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Kanûnî Sultan Süleyman zamanında 1537-1542 yıllarına ait olduğu kabul edilen bir başka listede "Cemâat-i Hazînedârân-ı Bîrûnî" başlığı altında Serhâzin Hüsâm Bey ve ona bağlı sekiz hazinedarın adları ile yevmiyeleri belirtilmiş, Hazîne-i Âmire kâtipleri olarak yirmi üç kâtip ve bunların yirmi üç şâkirdinin ismi verilmiş, ayrıca dokuz ulûfeli hazine kâtibinin adı yazılmıştır (a.g.e., XV, 324-325). Bu listede hazine kâtipleri II. Bayezid devrindekiler gibi rûznâmçeci, muhasebeci, mukâtaacı, tezkireci, mevcûdâtî, vâridâtî, teslîmâtî gibi maliye kâtipleridir. Dolayısıyla hazine ile defterdarın dairelerinin bürokratik olarak bir bütünlük oluşturduğu söylenebilir. 975'te (1567-68) hazineye bağlı kâtiplerin sayısı otuza çıkmıştı. XVII. yüzyılda hazine kâtipliğiyle hazinedarlar arasında belirli bir farklılaşma meydana geldi. Nitekim 1615 yılına ait, sefere giden sâlyâneli görevlileri gösteren bir listede maliye kâtipleri, başmuhasebe, Anadolu muhasebesi, rûznâmçe kalemleriyle hazinedarlar ayrı başlıklar altında kaydedilmiş; hazînedârân-ı Bîrûnî ve vezzânân olarak seferde görevli bir serhazine, dört hazinedar, dört vezzân ile bir mehterân-ı hâssaya yer verilmiştir (Emecen, s. 268). Ancak hazinede görevli personelin sayısı bu rakamların daha da üzerinde olmalıdır.

955 (1548) yılı bütçe kayıtları, toplam 36.021.027 akçenin 25.021.027'sinin hazinede, 11.000.000'unun da Yedikule mahzenlerinde muhafaza edildiğini, gümüş ve altın paraların keseler halinde ve diğerlerinin açıkta bulunduğunu göstermektedir (Barkan, *İFM*, XIX/1-4, s. 275-276). XVI. yüzyılın sonundan itibaren Hazîne-i Âmire ihtiyaçlarını Bîrun Hazinesi karşılayamaz olmuş ve Enderun Hazinesi

si'nden de yardım alınmaya başlanmıştır. Bu tür zorluklar genellikle savaş döneminde ortaya çıkmaktaydı. III. Mehmed zamanında (1595-1603) hazırlanan bir mazbata, Enderun Hazinesi'nden Bîrun Hazinesi'ne destek verme uygulamasının Kanûnî Sultan Süleyman devrinde beri yapılmakta olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte III. Mehmed, tören kılıçları ve hırkaları gibi hediyeler için de Bîrun ve Enderun hazinelerinden para alındığını tesbit etmiş ve defterdarını sert bir dille uyarmıştır (Orhonlu, *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler*, s. 33-34, 109). İhtiyaç halinde Enderun Hazinesi'nden alınan paralar daha sonra iade edilirdi. Esasen Enderun Hazinesi Bîrun Hazinesi'nin fazla vermesiyle ortaya çıkmıştı. Diğer bir ifadeyle Bîrun Hazinesi'nin fazla parası Enderun Hazinesi'nin kaynağını oluşturuyor ve ihtiyaç halinde bu para Enderun'dan tekrar alınıyordu. Meselâ Mısır'dan gelen yıllık gelirin fazlası Enderun Hazinesi gelirini oluşturmuştu. Aynı şekilde fazla harcamaları önlemek için Bîrun Hazinesi'nin fazlalıkları Enderun Hazinesi'ne aktarılırdı. Enderun Hazinesi'nin dış kaynakları ise Bağdat gümrüğünden ve vârisiz kimselerin geride kalan mallarından ibaretti (Râşid, I, 359-360).

Bir vilâyetin merkeze gönderilen yıllık gelirine de hazine denirdi. Meselâ Mısır'dan gönderilen para "irsâliye hazinesi" olarak anılmaktaydı (Shaw, s. 13-14). Anadolu ve Rumeli'de bulunan birçok vilâyetin mahallî ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra merkeze gönderdiği artan gelirlerine de hazine adı verilir, bunlar Bağdat hazinesi, Diyarbekir hazinesi, Erzurum hazinesi şeklinde kayıtlara geçerdi. Bununla birlikte iç kargaşalardan veya diğer sebeplerden dolayı kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan vilâyetlerin açıkları İstanbul'dan veya komşu vilâyetlerden gönderilen ek hazinelerle kapatılırdı. Bunların dışında vilâyetlerde toplanan vergilere de hazine denirdi. Vilâyette vergi toplamakla görevli birim vilâyet hazinesi idi. Hazîne kelimesi bu şekilde "maliye" veya "defterdarlık" anlamına gelmektedir. Meselâ Halep'te vergi sistemi Halep hazinesinde bulunan defterlere göre belirlenirdi ve burası da defterdarlık olarak geçmekteydi (Barkan, *Kanunlar*, s. 142, 209).

Hazîne-i Âmire'ye getirilen para veznedar (vezzân) tarafından kontrol edilir ve sahte olup olmadığı yanı sıra kayıtlarda geçen miktarın gelip gelmediğinin de tesbiti yapılırdı. Hazineye giren ve hazineden çıkan paralar, defterdarın arkasın-

16

و برصندوق ده دخی تا وقت خردده لری
که بر بکسسه ایچند در و درهسلر
و مشفرقه اسبابا بلردر

و برصندوق
از دین دخی ایچنه
مصلوب شد
یوز نیک ایچنه
باز لشددر

و برصندوق
از دینک یازی اولدغی
سبیدن ایچنک مقدارک
مقوم اولدغی

امبارلوج مهرلوسندوق و واردر
ار دین مصری اولغین ایچلدیچ

و برصندوق
مشفر قاشق

و برصندوق ایچنه بدی تبصنه کابجه
واوتوز صدق و طقوز هسلر
قوز ندن. و غیره دین شربت و بالوره
قاشقلری

بدر نبل قوبچی و در و در و در اسبابا
و برصندوق دخی خردده قاشق

و برصندوق قوبچی
کابجه و شطرنج
واذری نامقلر
دیظلر

و برصندوق
خردده و ات مشفر

و برصندوق درهسلر و واردر
و نقاش کاغذ لریدر

Enderun
Hazinesi
defterinden
bir sayfa
(TSMA,
nr. D 4, vr. 16)

daki sırada oturan kâtipler tarafından kaydedilirdi. Kâtiplerin yanında da veznedarlar bulunurdu. Veznedarların aletleri mangal, demir fırın ve terazilerden ibaretti. Tartıldıktan sonra paralar keselere doldurulur ve bu keseler Dîvân-ı Hümayun önündeki toplantı salonunun yanında bulunan hazine odasına konurdu (Chesneau, *Le voyage de Monsieur d'Aramon*, s. 237-238).

Hazine kelimesi, XVI. yüzyılın sonundan itibaren giderek daha geniş mânada kullanılmaya başlandı. Meselâ kale garnizonunun ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılan paraya bu ad verildiği gibi savaş zamanında her çeşit askerinin ihtiyacını karşılamak için gerekli olan para ve ordu ile birlikte gönderilen hazine defterlerine de "ordu hazinesi" denmiştir. Ordu hazinesi develer üzerine yerleştirilmiş kasalarda nakledilirdi ve konak yerlerinde hazine çadırına konularak yeniçeri muhafızlarınınca korunurdu. Dolayısıyla defterdarlar ve ilgili büro elemanları sefer zamanı sultan ve sadrazamla birlikte olur, rûz-nâmçe de denen hazine defterlerine, yani gelir ve giderleri gösteren defterlere harcama veya gelirler gündelik olarak işlenirdi; gereken alım satımlar, çeşitli mukâtaalardan gelen gelirler dikkatle belirtilirdi. Hazine defterleri ordu hazinesiyle birlikte hazine çadırında muhafaza edilirdi (Feridun Bey, I, 589-590). Ordu hazinesi hakkında bir fikir vermek için Lala Mustafa Paşa'nın 1578 İran seferi sırasında ordu için ayrılan hazineyi yirmi altı deve katarının taşıdığını belirtmek yeterlidir (BA, KK, Ruûs, nr. 232, s. 397). XVIII. yüzyılın sonunda Enderun Hazinesi aynı ve nakdî kaynak bakımından Hazîne-i Âmire'den daha zengindi. Bu dönemde bile savaş zamanı ve malî kriz dönemleri hariç Enderun Hazinesi'nden Bîrun Hazinesi'ne çok az yardım yapılırdı. Bununla birlikte bu yardımlar kredi olarak kabul edilir ve sonra geri ödenirdi.

Birçok savaşta devletin toprak kaybına uğraması Enderun ve Bîrun hazinelerinin yeniden düzenlenmesini gerekli kıldı. Darphâne sadece para basan yer olmaktan çıkarılarak bazı mukâtaaların toplandığı bir hazine haline getirildi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Darphâne giderek Hazîne-i Âmire'nin yedeği görevini yapmaya başladı. Haremeyn mukâtaaları, Simkeşhâne mukâtaası ve diğer bazı mirî mukâtaalar, muhalledât bedelleri Darphâne'ye terkedildi. III. Selim devrinde yeni kurulan Nizâm-ı Cedîd ordusu ile savaş

masraflarını karşılamak üzere oluşturulması düşünülen özel hazineyi de Darphâne'nin yürütmesi kararlaştırıldıysa da daha sonra "îrâd-ı cedîd" adıyla yeni bir hazine teşkil edildi. 2 Mart 1793'te kurulan yeni hazineye birtakım gelir kaynakları aktarıldı. Bunlar arasında Haremeyn ile yıllık faizleri 10 keseyi geçen mâlikâne mukâtaaları da bulunuyordu. Bu gelirler sayesinde yeni hazine, bazı gelir kaynaklarını kaybeden devlet hazinesinden daha zengin hale geldi. Fakat III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından îrâd-ı cedîd hazinesi kaldırıldı (BA, HH, nr. 19418). İrâd-ı cedîd hazinesinin gelirlerinin bir kısmı kayboldu, bir kısmı da Enderun Hazinesi'ne bağlı Darphâne-i Âmire hazinesine devredildi. Böylece devlet masrafları yine devlet hazinesince karşılanır oldu ve fazlalıklar ihtiyat hazinesi görevi yapan Enderun Hazinesi'ne aktarılmaya devam etti.

Bundan başka III. Selim döneminde İstanbul'un iâşesi ve zahire temini için bir nezâret kuruldu. Bunun hesapları ve paranın işletilmesi Hazîne-i Âmire'ye ait olmak üzere Darphâne'de "zahire sermayesi" adıyla bir fon oluşturuldu. Ardından da Eylül 1795'te zahire hazinesi teşkil edildi. Bu hazine, belirli gelir kaynaklarının tahsisi ile değil meydana getirilen fon yani döner sermaye ile işliyordu ve diğer hazinelere bu yönüyle ayrılıyordu. Yine îrâd-ı cedîdin kurulmasından sonra tersane masrafları için 1804 sonlarından itibaren bazı teşebbüslere girişildi ve Şubat 1805'te Tersane Hazinesi kurularak tersane personelinin maaş, tayın, gemi yapım ve donanım masrafları buradan karşılanmaya başlandı. 1820'den itibaren on beş kadar Anadolu sancağının vali veya mutasarrıf tayini yapılmaksızın mütesellimler tarafından yönetilmeye başlanmasıyla vali veya mutasarrıflara devredilen gelirler başlangıçta Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye masraflarını karşılamak üzere tahsis edilen ve bazı mukâtaa gelirlerini toplayan, bu sebeple Mukâtaat Hazinesi denen yeni hazineye aktarıldı. Timar sisteminin ve Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra 1834'te Mukâtaat Hazinesi'nin adı Mansûre Hazinesi'ne çevrildi ve buna bağlı Redif Hazinesi kuruldu. Mansûre Hazinesi'nin teşkilinden sonra Hazîne-i Âmire ve Darphâne eski önemini kaybetti. 1837'de Hazîne-i Âmire Darphâne ile birleştirildi. Maliye Nezâreti kurulurken (1838) hazine ile Darphâne tekrar ayrılarak Hazîne-i Âmire Mansûre Hazinesi'yle birleştirildi; Tan-

zimat'ın ilânından biraz önce de Hazîne-i Âmire Mukâtaat Hazinesi adıyla yeniden ayrıldı.

28 Şubat 1838'de Maliye Nezâreti kurularak karışıklık içinde bulunan malî işlerle ilgili merkezî bir sistem meydana getirildi. Eski sistemle idare edilen yerler Hazîne-i Âmire'ye, yeni sisteme dahil olanlar Maliye Nezâreti'ne bağlı maliye hazinesine bağlandı. Muhassıllıkların gelirleri, İstanbul emtia, duhan gümrüğü, kereste gümrüğü, ihtisap, zecriyye resimleri, maden, karantina, tahmishâne hâsılatı maliye hazinesi gelirleri arasında yer alıyordu. 1841'de ise bütün hazineler bu raya katılarak tek hazine, tek bütçe prensibi benimsendi. Padişah tarafından yönetilen mülklerin tamamı da devlet hazinesine devredildi. Padişahın şahsına ait harcamaları karşılayan çeyh-i hümayun hazinesi Hazîne-i Hâssa Dairesi haline getirildi (bk. HAZİNE-i HÂSSA).

1871'de cârî masrafları iki başlık altında toplama kararı alındı. Birincisi her kamu kuruluşunun belli özel giderlerini, diğeri Maliye Nezâreti'nce ödenen genel masrafları içine almaktaydı. Birincisinde sultanın masrafları, askerî hazine, Bahriye hazinesi, kadıların ve şer'î işlerin tahsisatı, evkaf hazinesi, dâhiil ve hâricî işler tahsisatı, ticaret ve bayındırlık tahsisatı ve eğitim tahsisatı vardı. Hazîne-i Hâssa'nın dışında her nezâret ertesi yılın masraflarını gösteren bir defter takdim etmek zorundaydı. Vilâyetler de bir bütçe tayin etmek ve bütçe muvazene defterlerini Maliye Nezâreti'ne göndermek durumundaydılar. Hazine kelimesi bugün de hemen hemen aynı mânada kullanılmakta olup Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın 1930'da kurulmasından sonra burası hazinedarlık görevini de üstlenmiş; 1983'te yapılan bir düzenlemeyle hazine işlemlerini yürütme görevi başbakanlığa bağlı olarak oluşturulan Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na devredilmiştir. Daha sonra da hazine ile ilgili işleri yürütmek üzere Hazine Müsteşarlığı kurulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, Ruûs, nr. 232, s. 397; BA, HH, nr. 19418; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 589-590; J. Chesneau, *Le voyage de Monsieur d'Aramon* (ed. Ch. Schefer), Paris 1887, s. 237-238; Âli Mustafa, *Mevâidü'n-nefâis fi kavâidil-mecâlis*, İstanbul 1956, s. 117; Kâtib Çelebi, *Düstûrül-âmel li-islâhî'l-halel*, İstanbul 1280, s. 133-135; Defterdâr Mehmed Paşa, *Nesâyih ül-ümerâ ve'l-wuzerâ* (nşr. ve trc. W. L. Wright), Princeton 1939, s. 46-62; M. Baudier, *Histoire général du serrail et de la cour du grand seigneur des*

turcs, Paris 1632, s. 96 vd.; J. B. Tavernier, *No- uvelle relation de l'interieur serail du grand seigneur*, Paris 1675, s. 109 vd.; Rycout, s. 36, 57; Naîmâ, *Târih*, I, 94; Râşid, *Târih*, I, 359-360; Çelebizâde Âsım, *Târih*, İstanbul 1282, s. 19; Si- lâhdar, *Târih*, II, 306; a.mlf., *Nusretname*, I, 171, 281, 294, 299, 300; Subhî, *Târih*, vr. 484; W. Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, Lon- don 1799, s. 39 vd., 50 vd.; T. Thornton, *The Present State of Turkey*, London 1809, II, 3-4, 46; Hızır İlyas, *Târih-i Enderun*, İstanbul 1276; Mütercim Âsım, *Târih*, İstanbul 1203, II, 356; Atâ Bey, *Târih*, I, 198, 199, 254-256; Cevdet, *Târih*, VI, 272-273; Mustafa Kesbî, *İbretnâme-yi Devlet*, Millet Ktp., Ali Emîri, *Târih*, nr. 484, vr. 61^b-62^a; Mehmed Süreyyâ, *Nuhbetü'l-vekâ- yi'*, İstanbul 1298, I, 48-49, 63-72; *Düstur*, Bi- rinci tertip, İstanbul 1298, II, 70 vd.; M. Belin, *Essais sur l'histoire économique de la Turquie*, Paris 1864; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-uu- kûât* (nşr. Mehmed Galib Bey), İstanbul 1329, IV, 114-115, 118; H. Granville, *Observations sur l'état actuel de l'empire ottoman* (ed. A. S. Ehrenkreutz), Ann Arbor 1965, s. 34; A. du Velay, *Essai sur l'histoire financière de la Turquie de- puis le règne du Sultan Mahmud II. jusqu'à nos jours*, Paris 1903; Barkan, *Kanunlar*, s. 142, 209, 359-361, 363, 370, 399; a.mlf., "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", *İFM*, XV (1956), s. 309, 322, 324-326; a.mlf., "H. 954-955 (M. 1547-1548) Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İFM*, XIX/1-4 (1960), s. 235, 275-276, 330; a.mlf., "İstanbul Sarayla- rına Ait Muhasebe Defteri", *TTK Belgeler*, IX/ 13 (1979), s. 307-308, 333, 344, 351-352; Uzun- çarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 316; a.mlf., *Merkez- Bahriye*, s. 362, 369-370; a.mlf., *Medhal*, s. 124; Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hattı Hüma- yunları*, Ankara 1946, s. 89, 92-93; H. Gibb - H. Bowen, *Islamic Society and the West*, Lon- don 1950, I/1, s. 78, 128, 136, 149; I/2, s. 9- 10; Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında To- kat*, Tokat 1951, s. 16; L. Fekete, *Die Siyaset- schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapest 1955, I, 98-101; S. J. Shaw, *The Bud- get of Ottoman Egypt: 1005-1006/1596-1597*, The Hague 1968, s. 13-14; Cengiz Orhonlu, *Os- manlı Tarihine Ait Belgeler*, *Telhisler: 1597- 1607*, İstanbul 1970, s. 33-34, 39-41, 43, 52, 109; a.mlf., "KHzazine", *El²* (İng.), IV, 1183- 1186; Halil Sahillioğlu, "Sıvış Year Crises in the Ottoman Empire", *Studies in the Economic History of the Middle East* (ed. M. A. Cook), London 1970, s. 242 vd.; a.mlf., "Osmanlı İda- resinde Kıbrısın İlk Yılı Bütçesi", *TTK Belgeler*, IV (1969), s. 2-4; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstan- bul 1985, s. 35-39; Yavuz Cezar, *Osmanlı Mali- yesinde Bunalım ve Değişme Dönemi*, İstan- bul 1986, s. 151-301; Seyyid Muhammed es- Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, İstan- bul 1990, bk. İndeks; Ahmet Refik [Altınay], "Fâtih Devrine Ait Vesikalar", *TOEM*, IX/ 49 (1337), s. 5; Feridun M. Emecen, "Sefere Gö- türülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kü- tüköçlü'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 243- 244, 267-268.

CENGİZ ORHONLU

HAZİNE-İ EVRÂK

(bk. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ).

HAZİNE-İ EVRÂK

(خزينة أوراق)

1881-1886 yılları arasında

çeşitli aralıklarla

İstanbul'da yayımlanan

önemli bir dergi.

Türk basın hayatında dergiciliğin he- nüz çok yeni olduğu bir sırada yayımlan- maya başlayarak baskı ve tertibindeki farklılık yanında muhtevası ile de yenilik getirmiş olması bakımından edebiyat ve basın tarihimizde seçkin yeri olan bir der- gidir. Abdülhak Şinasi Hisar ve Selim Nüz- het Gerçek'in babaları olan Mahmud Celâleddin Bey ile Sâmipaşazâde Abdülbâki Bey tarafından kurulmuştur. Adını burada Bâki kısaltmasıyla yazan Abdülbâki Bey 31. sayıdan sonra çekildiğinden der- giyi bütün yayım hayatı boyunca Mah- mud Celâleddin tek başına devam ettir- miştir.

Haftalık olarak cumartesi günleri yayımlanan *Hazine-i Evrâk*'ın, gördüğü ilgi ve teşvike rağmen çıkışından bir müd- det sonra yayımında yavaş yavaş gecik- meler başlamış, daha sonraları ise araya yıllık duraklamalara varan kesintiler gir- miştir. Bundan dolayı derginin zaman ba- kımından farklı devreleri vardır. Kuruluş tarihini 1 Mayıs 1297 (13 Mayıs 1881) ola- rak belirten kayıt dışında ilk kırk sekiz nüshasının hiçbirinde çıkış zamanını gös- teren herhangi bir not ve işaret bulun- madığı için araya giren fâsılaların farkı- na varılmamış, çok uzun süren bir gecik- meden sonra gelen yirmi sayılık yeni yayım devresinde zaman bakımından orta- ya çıkan düzensizliklere de dikkat edilme- diğinden yayım zamanı ve süresi günü- müze kadar daima hem yanlış hem ek- sik gösterilmiştir.

Başından beri kendisiyle ilgilenmiş olan devrin basınındaki haber ve çeşitli kayıtlara göre *Hazine-i Evrâk*'ın yayım hayatının gerçek kronolojisi şu şekilde orta- ya çıkmaktadır: Kuruluşu için gösterilen ve aynı zamanda çıkış tarihi olarak ka- bul edilen 1 Mayıs 1297 den sekiz gün ön- ce derginin çıkacağı kamuoyuna duyurul- muştur (*Tercümân-ı Hakikat*, nr. 859, 6 Cemâziyelâhir 1298 [5 Mayıs 1881]). Er- tesi günü de bu yazıya teşekkürle birlik- te dergi hakkında ayrıca bilgi vermek üze- re iki kurucusu tarafından "*Hazine-i Ev- râk*'ın Müessisleri" imzasıyla bir beyan- nâme neşredilmiştir (*Tercümân-ı Hakî- kat*, nr. 860, 7 Cemâziyelâhir 1298 [6 Ma- yıs 1881]).

Dergide Sâmipaşazâde Abdülbâki Bey'in ayrılışı ile gecikmeler kendini hissettirme- ye başlar. Mahmud Celâleddin'in dergiyi tek başına hazırlamakta karşılaştığı güç- lükler, araya giren malî sıkıntılar, kendi- sinin Midilli'ye gitmesi gibi sebeplerle bir- çok sayı geciken mecmuanın neticede 1882 Mayıs sonuna çıkması gereken 48. sayısı bu yılın ancak aralık ayı başında yayımlanabilir. Bu nüshadaki vaad ve temennilere rağmen araya iki aya yakın bir süre daha girdikten sonra 15 Kânunîsânî 1298'den (27 Ocak 1883) itibaren dergi- nin bu defa yeni bir yayım devresi başlar. Her defasında olduğu gibi bu defaki çıkışı da yine takdir ve tebriklerle karşılanır (*Envâr-ı Zekâ*, nr. 6 [Şubat 1883], s. 190).

Şekli ve kadrosu değişmeden 1'den başlamak üzere yeni bir sayı numarası alan *Hazine-i Evrâk*'ın yayımı, ilk çıktığı sıralardaki intizamını kazanmış görünür- ken 30 Nisan 1299 (12 Mayıs 1883) tarihli 15. sayısının arkasından herhangi bir bil- gi ve haber verilmeden tamamen durur. Ancak iki yıl yedi ay sonra 18 Cemâziye- levvel 1303'te (22 Şubat 1886) yeniden çıkmaya başlar. Yeni tertip devresinde çı- kış tarihleri rûmî olarak gösterilmekte iken bu sayıdan itibaren kamerî tarihin kullanıldığı görülmektedir. Bundan böyle

Hazine-i Evrâk'ın ilk sayısının kapağı

